

OSJEČKA SVAKODNEVICA U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Marko Bagić

Početakom 19. stoljeća činilo se da je Osijek na pravom putu da postane društveno i ekonomsko središte cijele regije. Osijek je tada ostvario najbrži tempo sveukupnog rasta.

Godine 1786. ujedanjuju se tri gradske općine: Nutarnji grad (Tvrđa), Gornji grad i Donji grad, općine koje su se značajno razlikovale po svom vjerskom, etničkom i socijalnom sastavu. Od tada Osječani pokušavaju od kralja dobiti privilegiju slobodnog kraljevskog grada. U međuvremenu su bili opterećeni materijalnim i ljudskim izdacima. Za napoleonskih ratova davali su prilog od 8000 forinti, a opskrbljivali su i francuske zarobljenike, kojih je u osječkim vojarnama, pa čak i po stanovima građana, bilo više od 2000 (Sršan, 1996:58). Francuski zarobljenici tim su putem donijeli i neke spolne bolesti. Učvršćivala se osječka tvrđava koja bi u slučaju opasnosti mogla sačuvati dragocjenosti iz Beča. Napoleonovim ulaskom u Beč 1805. godine u Osijek je dopremljena

čitava carska riznica i još mnogo dragocjenosti privatnika iz Beča, Graza, Trsta, Rijeke, Zagreba i Budima. Tek je treće osječko poslanstvo uspjelo od službenog Beča pridobiti titulu slobodnog kraljevskog grada, čije je proglašenje obavljeno 28. kolovoza 1809. godine. Utjecaj na odluku o dodjeli te privilegije bio je prvenstveno financijske prirode, a ne vraćanje usluge za pomoć prilikom najezde Napoleona. Iznos koji je trebalo platiti državnoj komori bio je popriličan; 183.723 forinte. Kolika je bila želja da Osijek postane slobodni kraljevski grad govori i činjenica da su se imućniji građani obvezali platiti i za one siromašne. Od Napoleonova zauzimanja Beča očekivalo se da bi francuska vojska mogla doći i do Osijeka, pa je napravljen plan obrane Tvrđe. U jeku najveće opasnosti taj plan objavljen je Osječanima, a izazvao je šok i nevjericu, jer je prema njemu trebalo srušiti Gornji i Donji grad radi uspješnije obrane Tvrđe, a po toj strateškoj varijanti oko tvrđavskih zidina trebao je biti čisti prostor na dometu topa u dužini od dva kilometra. U ratnoj situaciji obrane grada bila je dužnost demolirati sve na toj razdaljini. Srećom, do toga nije došlo, pa danas imamo sačuvane mnoge reprezentativne građevine iz toga doba.

Jedna od najstarijih fotografija Osijeka, pogled na današnji glavni trg (oko 1868.)

Osijek tada značajno gospodarski i društveno raste. Prema popisu stanovništva 1814. godine Osijek ima tek nešto manje od devet tisuća stanovnika, što ga u ono vrijeme čini prvim gradom po veličini u Hrvatskoj, većim i od Zagreba koji tada broji oko osam tisuća stanovnika. Osijek postaje pravi srednjoeuropski veći grad. Razlog zašto Osijek nije ostvario i veći rast jest u tome što se još u društveno-gospodarskom poretku držao feudalnog i cehovskog odnosa, dok su drugi gradovi počeli modernizirati gospodarske prilike. Prometna infrastruktura nije zadovoljavala potrebe većeg grada kao što je Osijek;

ceste su bile loše, željeznica dolazi tek kasnije, a promet se najviše vodio starim vodenim putovima. U to vrijeme veći su se tereti prevozili rijekom pomoću konja i ljudi, koji bi na obali konopom vukli čamce rijekom. Taj nogostup na obali zvali su kopitnicom. Od 1799. godine za cijelu Austro-Ugarsku monarhiju postoji odredba koja propisuje taksu za primanje u građanstvo, pa onaj koji želi imati status građanina mora to i platiti. Oni koji već žive u gradu trebaju uplatiti četiri forinte takse, obrtnici i trgovci unutar i izvan zemlje moraju platiti osam

forinti, dok plemići plaćaju 25 forinti. Dobivanje statusa građanina bilo je vezano i za moralno procjenjivanje. Kandidat je morao biti moralno neporočan, jer građansko pravo nije mogao steći "krivokletnik, javni bludnik, svodnik, brakolomnik, kradljivac, ubojica, skitnica, te ako je kao seljak obečastio plemkinju" (Sršan, 2000:11). Građansko pravo moglo se izgubiti ako se uvrijedi kralja i izda zemlju, a kazna bi bila potpuno oduzimanje, što imovine, što života. U prvoj polovici 19. stoljeća u Osijeku je bilo oko tisuću građana od devet tisuća stanovnika. Najviše tih građana su bili trgovci, i to 142, te razne zanatlije. Velika konkurencija trgovaca značila je i mnoge sukobe. Dokazi tomu vidljivi su iz zapisa gradske skupštine. Iz današnje perspektive, zanimljivo je primijetiti da je u to vrijeme među građanima bio tek jedan profesor, a čak šest pivara. No pivarstvo je tada bila unosna gospodarska djelatnost i gradska je uprava davala dozvole za pravljenje piva jedino ako se obrtnik obveže da ni u jednom trenutku grad neće ostati bez dovoljne količine piva. Pivara je bila i najstarije manufakturno poduzeće u Osijeku. Budući da je Osijek tada bio uglavnom trgovački i sajmišni grad, odredba i nije

Razglednica iz Osijeka

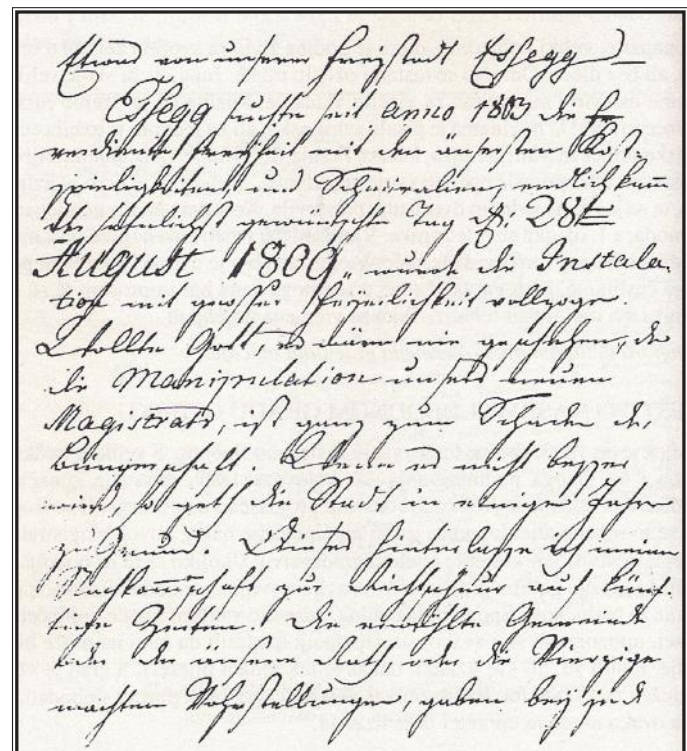
tolko nevažna. Osijek je, uostalom, zbog svog položaja na karti monarhije početkom 19. stoljeća, bio idealan za trgovinu oružjem, što legalnu, što ilegalnu. Oružje je često prodavano ustanicama u Srbiji i drugima na Balkanu. Kao važan trgovački grad, Osijek je u to vrijeme imao šest godišnjih sajmova na koje se dovozila roba iz Europe i Azije, a izbijali su mnogi prijevori oko mjesta i datuma održavanja.

Grad Osijek se u prvoj polovici 19. stoljeća nalazio pod upravom Virovitičke županije, a budući da ona nije imala pristojne vijećnice sve do izgradnje županijske zgrade u Osijeku 1846. godine, sjednice su se održavale po raznim dvorcima, samostanima, privatnim kućama, a ponekad i u gostionicama. Gradske četvrti dobivale su neobične nadimke, a jedan od njih je i naziv za najomiljenije i najposjećenije kupalište u Osijeku - "Šang-haj". (Živaković-Kerže, 2001:155)

Zapisi redovničkih dnevnika obiluju prikazima malih i velikih događaja u gradu iz kojih vidimo da se neke stvari nikad ne mijenjaju. Tako se spominju sukobi građana i gradskih službenika, gdje zbog prodaje jedne kuće intervenira i vojska, a rezultati istrage poslani su samom kralju. Spoj vojske i svećenstva izuzetan je, stoga jednom prigodom dolazi i đakovački biskup da odriješi ekskomunikacije neke donjogradske ribare koji su teže izudarali vojnog svećenika. Osebuje smrtovnice nisu rijetke u to doba (iz zapisa franjevačkog samostana u Osijeku): "... On je pomoću svojega čuvenog znanja i radom u znanosti vraćao zdravlje gluhima, slijepima, slomljenima i onima koji su patili od drugih bolesti pomoću električne mašine, te je pomogao mnogim drugim bijednicima. Eto, nakon što je tolikim djelatnostima radio za opće dobro, uvijek s ljubavlju, umro je u najvećoj strpljivosti na žalost sviju danas s 53 godine, 11 mjeseci i 11 dana...". (Sršan, 1993:133) Oporuka jednog franjevca navodi da svoje svjetovno blago daje braći u samostanu, a pozamašan iznos od 3000 forinti dobiva šestero studentata. Borba učenika i studenata za svoja prava u Osijeku nije vezana samo za nedavna zbivanja. Gimnazijalci su se 1848. godine pobunili zbog izostavljanja hrvatske književnosti iz nastave, te su zbog toga izbijali sa same nastave. Svoje zahtjeve iznijeli su u 14 točaka među kojima je i stavka u

kojoj se traži da se na nastavi govori hrvatskim jezikom te da se njime služi na misi. Prosvjed je trajao dva dana, a usvojena su samo ova dva potonja zahtjeva. Ostale su odbacili s opravdanjem da se protivi školskom zakonu i književnom programu. Za studente je vezana i jedna vijest iz dnevnika Sebastijana Karla Redlsteina, a to je da je za vrijeme snažnog nevremena u lipnju 1806. godine vjetar bacio u Dravu troje studentana koji su se pritom ugušili.

Iz zapisa redovničkih dnevnika ne vidi se samo dušebrižništvo nad narodom, već i briga za elementarne stvari kao što je nabavka hrane i popravak crkvenih građevina. Ono što je zanimljivo iz današnje vizure jest briga o nabavci vina, pa vidimo da je Osječanima tada važnija bila cijena vina od cijene žita. Vino su često konzumirali redovnici i građani, o čemu zorno govori prisutnost mnogih točionica i gostionica u gradu. Naime, vino se u to vrijeme konzumiralo više kao hrana, nego kao piće. Bez obzira na mnogostuku uporabu vina, ostaje činjenica da vino redovnicima nije samo služilo u euharistiji i prehrani, nego su se njime utaživali i manje moralne žeđi. Zapisi redovničkih dnevnika bilježe i moralnu osudu ljudi koji ne puštaju svećenike u svoju kuću da bi ih blagoslovili. Svećenik tada, poput računovođe, popisuje koliko je tko novca dao te upućuje pogrde onima koji mu nisu ništa dali, a ovdje navodim jedan primjer: "Svetinju i ne treba davati psima". (Sršan, 1993:274) U svojim zapisima navode čak i pojavu duha, tj. prikaza jedne žene koja je tražila da se pokopa na posvećenom tlu, a ne ondje gdje je završila. Svako malo duh te žene dolazio bi tražiti pravdu kod jednog

Ulomak iz dnevnika Sebastijana Karla Redlsteina s opisom svečanog ustoličenja Osijeka kao slobodnog i kraljevskog grada 28. 8. 1809.

časnika, sve dok joj želja nije bila ispunjena. Gvardijan zapisuje taj događaj kao istinit, štoviše, potkrijepljen svjedocima. Radi se, dakle, o tipičnoj nadnaravnoj priči koja se događa u utvrdama. Michael Goodich objašnjava da su religiozna i nadnaravna iskustva zapanjujuće slična po svom sadržaju i po izrazu (Španiček, 2002:272), stoga i ova legenda ima sve elemente srednjovjekovnih priča, a gvardijan kao predstavnik religije dao joj je "vjerodostojnost" u svom iskazu.

Zbog načina gradnje, a ponajviše zbog materijala kojim su građene građevine u Osijeku, često je dolazilo do požara. Kuće su bile drvene, a pokrivane su trskom, šindrom ili slamom. Propisana su i protupožarna sredstva koja svaka kuća mora imati, ali to nije spriječilo nesreće. U požaru iz 1804. godine stradale su 24 kuće u Donjem gradu, a 1827. stradalo je 18 kuća. Godine 1839. Osijek dobiva prvi pravilnik o gašenju požara, kojim je predviđeno održavanje stalne noćne straže od osam ljudi za Gornji i Donji grad, a na majurima dvoje predviđena je straža od dvoje ljudi, koji moraju već i kod najmanje opasnosti dići uzbunu jer će u protivnom biti kažnjeni. (Plevnik, 1987:79) Noćna je straža stražarila od devet sati navečer do četiri sata ujutro, no požara je uvijek bilo. Za najhladnijih zima čak se i Drava smrzavala, tako da se nekad po ledu moglo rijeku prijeći pješke i s natovarenim kolima, a led je i krivac za rušenje osječkog mosta godine 1821.

Poplave su bile poprilično česte. Drava se u Gornjem gradu razlijevala gotovo poslije svake veće kiše, a ponekad bi poplava zahvatila i više od 100 naselja oko Osijeka. Takve nepogode vukle su za sobom epidemije i bolesti, a Josip Turković u svom dnevničkom zapisu govori kako dnevno umire 20-30 osoba te kako su mnoga sela zatvorena zbog bolesti. Najčešće se javljala kolera, ali i kuga. Godine 1831. došlo je do kritične situacije, jer se u Ugrarskoj pojavila kolera pa je uvedena zabrana kretanja ljudi i stoke. Ubrzo je i u Osijeku preventivno uvedena zabrana kretanja, no bolest je ipak došla u grad. Kolera je ostavila mnogobrojne žrtve, a posljedica zatvaranja grada bila je četverostruko poskupljenje živežnih namirnica.

Najbrojniji sloj stanovništva činili su najamni radnici, nadničari, sluge, služavke i nezaposleni (56-74%). Dio te osječke sirotinje plaću je zarađivalo u manufakturi svile, transportu trgovačke robe, u pivari ili u poljodjelstvu te kao sluge u obrtu. Dolazi do potrebe stvaranja uredbi o služinčadi pa je Magistrat 1824. godine tiskao "Uredbu za slugah i sluškinjah u kraljevskoj slobodnoj varoshi Ossiku". Odredba je propisivala kažnjavanje za sljedeće prijestupe: često mijenjanje gospodara, lijenost, varanje, nenajavljeni odlazak iz službe (12 batina). Poslodavci su mogli svoje sluge "dva, tri puta... ošinuti" i istući, ali ih nisu smjeli kažnjavati u novcu. Za veće prekršaje, kao što su krađa, varanje i nevjernost, prijavljivani su gradskom kapetanu, koji je bio nadležni sudac za služinčad, a kazna bi obično bila vezanje za kameni stup te šibanje. Nastojalo se što više smanjiti nezaposlenost u gradu pa su uvedeni posebni nadzornici nezaposlenih osoba. Ako

je netko ostao nezaposlen dulje od 14 dana, nadzornik ga je trebao poslati na prisilni rad u gradsku bolnicu, gdje bi njegovao bolesnike. Tom odredbom htjeli su prisiliti osječku sirotinju da ne napušta olako poslove, pa čak i da prihvate i lošije uvjete rada kod poslodavca. (Mažuran, 1996:97) Obrtničke radnje obično su išle u naslijeđe potomcima, a neki su roditelji i ugovorom vezali svoju ostavštinu. Sinu bi, ako se dobro i moralno ponašao prema roditeljima i ostalima, ostavili u trajni posjed, a u suprotnom bi ga lišili cijelog imetka i prognali.

U prvoj polovici 19. stoljeća u Osijeku je bilo najviše Hrvata, ali pri popisu bi se opredjeljivali i za naziv Slavonac, čineći time 68% ukupnog stanovništva. Druga po veličini narodnosna skupina stanovnika su bili Nijemci koji su činili 25% stanovništva te imali veliki značaj. Kulturni utjecaj Nijemaca osjećao se na različitim područjima; njemački se jezik uvelike upotrebljavao, a dopisnik Gajevih Narodnih novina primijetio je da su nazivi trgovina u Osijeku pretežno na njemačkom. Dvije najbrojnije konfesionalne skupine su bili katolici i pravoslavci. Katolici su živjeli u svim dijelovima grada, a pravoslavci pretežito u Donjem gradu. Od 40-tih godina 19. stoljeća počinje rasti broj Židova i njihov utjecaj u trgovini.

Polovicom 19. stoljeća Osijek je bio pravo kulturno, vjersko i prosvjetno središte, ne samo Slavonije, već i područja od juga Bosne pa sve do Budima. To je vrijeme označavalo početak stvaranja novog građanskog sloja i početka kraja plemićkih titula. Svakodnevnica Osječana, prema svjedocima tog vremena, bila je doba velikih ratova i nevolja, bolesti, nevremena, stalnih kiša i poplava, a također suše i hladnoće, nepravilnih godišnjih doba, oskudice, nezadovoljstva ljudi, pokvarenosti gradskih vlasti, itd. Zaključiti možemo da se vremena mijenjaju, ali će neke stvari uvijek ostati iste.

IZVORI I LITERATURA

1. Sršan, Stjepan, 2000. *Gradivo za povijest Osijeka i Hrvatske*, knjiga 11, Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
2. Sršan, Stjepan, 2007. *Gradivo za povijest Osijeka i Hrvatske*, knjiga 21, Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
3. Sršan, Stjepan, 1997. *Osječki dnevnik Sebastijana Karla Redlsteina (1804-1832)*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
4. Sršan, Stjepan, 1993. *Osječki ljetopisi 1686.-1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.

1. Mažuran, Ive, 1996. *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Osijek.
2. Plevnik, Božo, 1987. *Stari Osijek*, Radničko sveučilište "Božidar Maslarić", Osijek.
3. Sršan, Stjepan, 1996. *Povijest Osijeka*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.
4. Sršan, Stjepan, Stojčić, Tihomir, 1989. *Reliquiae civitas Essek 1809*, Muzej Slavonije, Osijek.
5. Španiček, Žarko, 2002. *Slavonski pučki proroci i sveci*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod.
6. Živaković-Kerže, Zlata, 2001. *Svaštice iz staroga Osijeka*, Grafika Osijek, Osijek.